

Иван Пауновски

Херцен – пътник на
„Радецки“?

В добре познати четива ни сепват някой път догадки като призраци. „Кой не е чел?“ не бих казал, но сигурно „кой не е чувал?“ мога за „Былое и думы“, у нас преведена като „Минало и размисли“, всеизвестната мемоарна епопея на А. И. Херцен.

Българските интелектуалци са я знаели още в годините преди Освобождението, в края на възрожденската ни епоха. И как иначе? Херцен е бил и за тях глашатай на свободното слово в изгнание, но не и в отстъпление, гръмовежец срещу всяко потисничество – национално, съсловно и културно. Скептицизмът му разяждал и техните илюзии за демокрацията и буржоазна Европа. Вярно е, от друга страна, че неговите идеи за възможен отделен път на руското общество и погрешните му надежди, че може да се избегне капитализмът чрез общини и задруги, са повлияли, макар и за кратко, и на нашите революционери да мислят това за България, включително и на Христо Ботев. Но не са заблудите по-важното. И дори истинското значение на Херцен личи по това, че и след смъртта му в 1870 г. Ботев го поменува и зачита като жив автор. И едва ли не възниква у нас впечатление, че той не е знаел за кончината му. Знаел е.

Сетне пряката връзка с „Былое и думы“ поизтънява за дълго: като че докъм 20-те години на нашия век, когато български изследователи откриват косвени и цитатни отклици на публициста Ботев като читател и съмишленик на Херцен, на мемоарите и на статиите му, на емигрантските му издания, които редактирал съвместно с Н. Огарьов.

Имам предвид Б. Пенев и Г. Цанев – всеки с по една статия в сп. „Златорог“ (1926 г. кн. 5–6). Но и двамата по неизбежност, вероятно и липса на друго, са ползвали „Былое и думы“ според емигрантското издание на „Слово“ от 1921 г. Пролитчава, че не са точно знаели откъде Ботев е чел и цитирал съчиненията на Херцен. Б. Пенев предполага, че от т. IV на отделното прижизнено женево издание. Но според мен се е заблуждавал. Също и Г. Цанев, когато твърди, че Ботев неточно бил цитирал. Това ще е предмет на друга наша публикация, за да не омаловажим приноса на двамата, пък и самия този въпрос, както други си позволяват невежливо и от припряност.

А тука, казахме, ще се занимаем с една догадка, засега призрачна.

Уводно ще напомня, че А. И. Херцен с официално разрешение напуснал Русия през 1847 г., всъщност завинаги, и то като бъдещ политически емигрант. В това му качество се налагало често да си мени местоживееенето. Още по-често и да пътува из свободната полицейска Европа, разбудена от революцията през 1848 г., а редовно го следели и руските

царски шпиони. Тъй че навсякъде го дебнели ако не преки заплахи, то бюрократични разправи, близки до сериозни опасности – например някое задържане „за справка“, което можело да се проточи неизвестно колко. Ясно е, че рядко се придвижвал спокойно и само за развлечение на духа.

На подобен случай спира вниманието ни в „Бъло и думы“. Разказва, че през 1852 г. трябвало от Генуа да иде в Лугано. Придружавал го учителят на сина му – Тесие дю Моте – химик, участник в революцията от 1848 г. и също политически емигрант. Пътували най-напред по суша от Генуа до Арона, градче в провинцията Новара. Там вече трябвало да вземат речен параход и с него да стигнат Магадин в Швейцария.

„Стигнахме през нощта в Арона“, пише Херцен, „запитахме кога тръгва параходът, узнахме, че на другия ден в 8 часа, и легнахме да спим. В седем и половина камериерът дойде да вземе куфарите ни и когато излязохме на брега, те бяха вече на палубата. И въпреки това, вместо да се качим на парахода, ние с известно недоумение се гледахме един другиму в очите.

Над шипящия и разклащаш се параход се развяваше огромния бял флаг с двуглавия орел, а кърмата я красеше надписът «Furst Radetzky». Бяхме забравили вечерта да попитаме какъв параход заминава, австрийски или сардински. Тесие съгласно версайския съд бе осъден *in contumaciam* (задочно – И.П.) на депортиране. Макар на Австрия това и да не беше й работа, но как да не се възползва от случая, та поне за справки да ни позадържи пет-шест месеца в затвора. Примерът с Бакунин показваше какво ще направят с мене. По договора с Пиемонт австрийците нямаха право да искат паспорти на ония, които, без да слизат на ломбардския бряг, пътуваха за Магадин, принадлежащ на Швейцария, но мисля, че те не биха се погнусили, ако можеха с толкова прост начин да заловят Мацини или Кошут.

«Какво сега», рече Тесие, «да тръгнем назад е смешно!» – «Тогава напред!» И ние се качихме на палубата.“

По нататък четем за самото пътуване с парахода, описан като нов и комфортен, ала и неприятен поради разюзданото поведение на пияни и нагли австрийски офицери. Херцен, дю Моте и един италианец едва сдържаха сарказма, а сетне и негодуванието си при един инцидент с тия солдафони. Но нямало как. Налягали си парцалите срещу ръжена.

И тъй благоразумно пристигнали, но не като почтени, а като полулегални пътници на парахода „Княз Радецки“, като немилни-недраги – желателни кой за френските, кой за руските съдилища и австрийски

жандармерийства.

Пък и тоя параход – защо е бил „Радецки“, а не с друго някое красиво изписано име? И с тоя бял флаг и двуглав орел?

Ние комай го даже обичаме това име, защото с параход „Радецки“ Ботев и четата му слизат на Козлодуйския бряг, а в кандидатстудентските някои глави параходът се люшка заедно със стиха „Изведнъж Радецки пристигна със гръм“.

А нека турим едно уточнение, което и за после ще ни послужи. Още повече е нужно това, защото Херцен не е го оставил, не е знаел, че ще ни трябва, пък и по онова тъкмо време не е било и нужно да се разяснява. Всеки би отговорил, че въпросният модерен параход е бил така наименован, „Furst Radetzky“, в чест на Йосиф Радецки, княз и австрийски фелдмаршал, роден в 1766 г. и все още, представете си, жив по онова време, и дори още шест години до смъртта си в 1858 г. имал удоволствието да знае, че приживе нему е построен и плава параход с името на княз Радецки.

Голяма чест. И то защото освен всичко друго се прочул като душител и съсипник на революционното движение в Италия. Тъкмо затова и плавал параходът в тия води – да напомня за прославения мракобесник и да плаши италианските бунтари и техните съмишленици. А Херцен е бил също от тях. Не споменава и случайно Мацини и Кошут, хора, с които ще го свързва лично познанство и дълбока симпатия. Имената им, а и свидетелства и мисли на Херцен за тия знаменити мъже срещаме на много места в „Былое и думы“. Ето защо не му е бил присърце и параходът на фелдмаршала.

Нататък сега нас ни интересува дали Христо Ботев е чел и знаел, а и помнил този епизод с Херцен на парахода с име „Княз Радецки“.

Не може да не го е знаел, а дали го е помнел по-късно – то е друго вече.

Описанието на случая е отпечатано като откъс из IV ч. на „Записки на Искандер“ – тъй са били озаглавени първоначално спомените на Херцен. И откъсът е даден в кн. 5 на сп. „Полярная звезда“, 1859 г.

Ще кажете в такъв случай, че доста години е трябвало да минат, за да попадне тая книжка в ръцете на Ботев.

Така е. Но не бива да гледаме на „Полярная звезда“ като на списание от наше време и да си кажем, че нерде Шам, нерде Багдат. Това издание си е било като сборник с четива, като революционна христоматия – със стихове, статии, документи и друга проза и материали, които години не са губели актуалност, защото цензурата в Русия не ги е допускала.

И не е случайно, че Ботев, както са знаели съвременниците му, негови другари и познати, отделял нарочно и пазел тъкмо и най-вече „Полярная звезда“. Що се отнася до Херцен, Ботев го е слагал сред най-големите умове на славянството и на революционна Европа. От него е вземал и пример как се бърка с пръст в политическите рани на тогавашния свят.

Имаме пряко свидетелство, че през 1871 г., а аз смятам, че още от предишната, Ботев е разполагал с петата книжка на „Полярная звезда“. Отбелязвано е неведнъж, че из нея той превежда „Разговор с децата“ (Из И-ра), т.е. статия на А. И. Херцен, и като подлистници я помества в бр. 1 и 2 на вестника си „Дума на българските емигранти“, съответно на 10 и 25 юни 1871 г.

Следователно по това време ще да е прочел и епизода с „Княз Радецки“. И какво? Ще е чудно, ако не е свързал австрийския, описан от Херцен параход, с пак австрийския плаващ сега по Дунава параход „Радецки“, както и нам идва това наум.

Дали са били един и същи параход обаче?

Предполагам, че да. Поради следните съображения.

Ботевиат „Радецки“ е построен в Обуда и пуснат на вода през 1851 г.

Херценовиат, според свидетелството на мемоариста, плава в 1952 г.

Възможно ли е по едно и също време да има два такива кралски парахода с еднакво име – и двата речни, и двата пътнически, и двата австрийски? Съгласно писаните и неписаните закони на корабоплаването това би било невъзможно или уникално.

От момента, в който Ботев чете за Херцен и „Радецки“, и до завладяването на знаменития „Радецки“, който откарва воеводата и четниците му до Козлодуй, минават точно пет години. И къса памет не би затрила такова едно сближение на обстоятелствата с „едноименните параходи“.

Пък ще ми се присмеят и ботевисти, и просто внимателни четци на Ботева, ако тук изтърва, че в същата кн. 5 на „Полярная звезда“, на стр. 104–106, А. И. Херцен пише за подвига на италианския революционер Карло Пизакане и отряда му. На 25 юни 1857 г. те се качват на кораба „Каляри“, пътуващ за Тунис, завладяват го и се отправят към о-в Понца, където имало затворени революционери. След освобождаването им потеглят за Капри, с цел по-нататък – Неапол и Рим. Но лесно и кърваво били разбити при Чертозе от войските на неаполитанския крал.

Херцен цитира „Събирачката на класове“, стихотворение от Л. Меркантини в чест на Пизакане и другарите му, а Ботев взема от

същото стихотворение (преведено в проза от Херцен, също и от нашия поет) няколко изречения като епиграф към есето си „Петрушан“ – то пък за подвига на Хаджи Димитър, Стефан Караджа и техните юнаци. Навършвали се точно три години от подвига им и 24 години от десанта на Пизакане.

Връзката на „Петрушан“ с откъса из мемоарите на Херцен е несъмнена и доказана. Само че Б. Пенев, както и Г. Цанев говорят за „Бълоє и думы“, излязло в книги вече, и никак не свързват Ботевото съчинение с „Полярная звезда“. Казахме, че ще оставим това за друга среща с читателите ни.

Когато пише „Петрушан“, Хр. Ботев успоредно е хвърлял погледи към апотеоза на Херцен за Пизакане. Смятам, че го е сторил не от неумение да бъде напълно оригинален, нито само от пиетет към публицистиката на Херцен – източници на идеи за автора и издателя на „Дума“. За Хр. Ботев е било важно да издигне подвига на българските львово до значението, което Херцен придава на италианските съединисти.

Ще продължим другаде тези съпоставки. Тук исках само да отбележа тия точки: Херцен и парахода „Furst Radetzky“ – Ботев, Херцен и дунавския „Радецки“, избран за прехвърляне на Ботевата чета в България.

За един и същи параход ли става дума?

Проблемът е само: можел ли е този кораб от мястото, където го описва Херцен, да се озове по речни и езерни пътища по-късно в Дунава? Разполагам с твърде любителски карти и не можах да реша това. Но пък си помислих, че ако е строен в Обуда, значи е могъл да стигне до Арона. Защо да е невъзможен тогава обратимия път – до Обуда на Дунава?

По-нататък. Ако е същият параход – помнел ли е Ботев, че пътник преди него на „Радецки“ е бил великият му събрат по чувства и буреносни идеи Херцен? И дали тайно не е усещал тоя спомен като странно и благоприятно стечение на обстоятелствата? А заедно и другия спомен – за Пизакане, овладяването на „Каляри“ и дебаркирането?

Изглежда, че изборът на парахода, освен с другите военни и маршрутни съображения, го е занимавал с още нещо. И дори със сигурност го е занимавал. Д. Енглендер, капитанът на „Радецки“, свидетелства, че когато били за кратко насаме, Ботев му казал: „Знаете ли, господин капитан, защо ние избрахме вашия параход? Ние знаем и другите и изучихме техните капитани; предпочетохме вашия параход, защото носи името на един славянски генерал, Радецки, което е за нас добро предзнаменование!“

Смятам, че Ботев е излеко подиграл втрещения австриец, като му е изтъкнал фелдмаршала за добра поличба... Та него ли, душманина на италианските революционери, би избрал Ботев за пътеводно име? Но можел ли е да призове пък името на Херцен? Какво ли би казало това име, тъй скъпо за Ботев, на човек като Енглендер? Или името на Пизакане? Предпочел да остави австриеца в недоумение. Като впрочем този капитан не е бил лош човек и дори се е държал сетне с голямо, както знаем, достойнство, а по-късно и с обич към паметта на Ботев и нашите храбреци.

Споделям тук загадката с Херцен, Ботев и парахода или параходите „Радецки“, защото очаквам отговор, който би я разяснил така или инак. Отговор на мое писмо до един българин в Австрия, който е работил дълго в Австрийското дунавско параходство и може би ще бъде тъй добър да надникне в архива, където има сведения за първоначалния маршрут на парахода „Радецки“. Тъй ще се отприщи фантазията ни за нови издирвания и догадки. Дано.

КРАЙ

© Иван Пауновски

Форматиране: maskara, 2008

Издание: Околчица 2008. Литературно-художествен алманах.

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/9805>]